

УДК 347.454

В. Васильківська,аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ: СУТНІСНО-СТРУКТУРНИЙ ПОШУК

Чітке визначення правового статусу державного службовця є однією з основних гарантій забезпечення дієвості й ефективності державної служби, підвищення її авторитету, реалізації прав і свобод людини та громадянина. Варто зазначити, що ні в доктринальному, ні в нормативному аспектах єдиного підходу до сутнісної характеристики цього поняття немає. Підтвердженням цього є, зокрема, законодавча регламентація правового статусу державного службовця.

Так, Закон України «Про державну службу» 1993 р. [1] визначив у розділі 3 «Правовий статус державних службовців державних органів та їх апарату», що до цього статусу належать основні обов'язки; основні права; обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу; декларування доходів державних службовців (!); особливості дисциплінарної відповідальності (!). Безперечно, зарахування до статусу державного службовця останніх двох чинників викликає заперечення: 1) декларування доходів навряд чи можна зарахувати до статусу державних службовців, оскільки цей обов'язок є притаманним не тільки державним службовцям, а й іншим особам, на яких покладено виконання функцій держави; 2) щодо особливостей дисциплінарної відповідальності варто зазначити, що до статусу державного службовця потрібно зарахувати або юридичну відповідальність, яку становлять кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова відповідальність, або не зараховувати її взагалі. А такий частковий підхід не вирішує питання чіткого визначення його статусу.

Закон України «Про державну службу» 2011 р. [2], який так і не набув чинності, у розділі 3 «Правовий статус державного службовця» визначав, що до структури правового статусу державного службовця належать права; обов'язки; виконання доручень; вимоги щодо політичної неупередженості; захист права доступу до державної служби та прав державного службовця (!). Варто зазначити, що цей перелік є більш логічним, ніж попередній. Водночас викликає заперечення зарахування до статусу державного службовця останнього чинника – захисту права доступу до державної служби та прав державного службовця, оскільки захист права на працю і своїх прав є характерним як для громадян, так й інших осіб, і в цьому немає ніяких особливостей.

Чинний Закон України «Про державну службу» 2015 р. [3] передбачив у розділі 2 «Правовий статус державного службовця», чинниками якого є основні права; основні обов'язки; підпорядкування та виконання наказу (розпорядження), доручення; політична неупередженість; захист права на державну службу. Власне кажучи, цей перелік дуже схожий на попередній і загалом визначає основу правового статусу державного службовця. Поряд із цим виникає низка запитань щодо зарахування до правового статусу таких елементів, як обмеження під час проходження державної служби; гарантії державної служби; юридична відповідальність. Для вирішення цих питань потрібно звернутися до доктринального аспекту поняття «правовий статус державного службовця».

У юридичній науці немає єдиної думки щодо поняття і структури ста-

тусу державного службовця. Для їх визначення насамперед треба дослідити поняття «правовий статус». М.Н. Марченко доводить, що правовий статус, будучи складовою частиною системи прав, є відносно самостійним регулятором суспільних відносин. За допомогою правових установлень держава не прагне просто продублювати, відтворити в юридичній формі наявну реальність. І в цьому немає ніякої суспільної потреби. Держава може лише впливати й неминуче впливає на соціальні процеси в тому числі за допомогою правових установлень. Цей вплив може призвести й призводить до прогнозованих соціальних наслідків. При цьому держава здатна створювати ті або інші суспільні наслідки лише в певних межах і, головне, не сама по собі, не довільно, а тільки у взаємодії з іншими об'єктивними та суб'єктивними факторами суспільного життя. Тому було б неправильним твердження, що держава дарує права і свободи, адже бути чи не бути тим або іншим із них, врешті-решт, залежить не тільки від держави. Водночас держава є одним із безумовних факторів, що визначають практичну наявність і реалізацію прав і свобод людини. Причому роль держави в системі факторів, які формують становище людини в суспільстві, практично завжди дуже висока, а залежно від конкретно-історичних умов може бути й вирішальною [4]. Отже, М.Н. Марченко виокремлює два основні елементи правового статусу особистості: права і свободи.

М.І. Матузов вважає важливим компонентом правового статусу суб'єкта права його права та обов'язки. Відповідальність перед державою й суспільством реалізується шляхом підкорення суб'єктів правам закону та нормам права, які зафіксовані в підзаконних актах [5]. Такої ж точки зору дотримуються Н.М. Погрібний, який підкреслює, що правовий статус громадянина характеризується максимально повним набором прав, свобод, обов'язків, наявних у цій державі, оскільки громадянин – це особа, яка має громадянство, тобто по-

стійний юридичний зв'язок із цією державою, що виражається в їх взаємних правах та обов'язках [6]; О.Є. Кутафін, котрий наголошує, що під правовим статусом людини та громадянина зазвичай розуміють сукупність прав і обов'язків; дійсно, це головний зміст правового статусу людини та громадянина, однак на нього впливають такі інші правові фактори: громадянство, принципи, гарантії прав і свобод [7]; Е.А. Лукашева, яка вважає, що складні зв'язки, які виникають між державою та індивідом, і взаємозв'язки людей один із одним фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків, що утворюють правовий статус індивіда («Правовий статус індивіда – одна з найважливіших політично-юридичних категорій, яка невід'ємно пов'язана із соціальною структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності» [8]); В.О. Костюк, який стверджує, що правовий статус – це сукупність юридичних прав, свобод і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві і становлять соціально-допустимі й необхідні потенційні можливості особи мати суб'єктивні права та обов'язки й реалізовувати їх у системі суспільних відносин [9]; А.М. Міцкевич, котрий наголошує, що «кожен суб'єкт права в силу самої дії закону або, як часто кажуть, безпосередньо за законом, тобто незалежно від участі в тих або інших правовідносинах, володіє певним обсягом прав та обов'язків. У закріпленні законом цих прав та обов'язків, які утворюють правовий статус громадян і організацій, знаходять своє юридичне відтворення особливі суспільні відносини індивіда або організації з державою, котрі слугують передумовою їх участі в суспільному житті» [10].

Виокремлюючи права, свободи та обов'язки як елементи правового статусу особистості, С.О. Комаров водночас зазначає, що правовий статус особистості в державі характеризується такими основними рисами: а) права, свободи й обов'язки, що утворюють правовий статус, є рівними, кожна особа (в межах

свого статусу) має право на рівний захист з боку закону, незалежно від будь-яких обставин, юридичну можливість використання наданих їй прав; б) права, свободи та обов'язки особистості, зафіксовані у правових нормах, є найвищою цінністю, а їх виконання, дотримання й захист – головним обов'язком держави; в) права, свободи й обов'язки особи гарантовані державою; г) права, свободи й обов'язки особистості виступають як єдина система, яка постійно розширює та поглиблює свій внутрішній зміст по мірі цивілізації суспільних відносин; г) права, свободи й обов'язки є необхідною умовою та передумовою буття особистості, характеризуються єдністю, яка виявляється в їх соціально-економічному призначенні [11].

На особливу увагу заслуговує точка зору А.В. Сурілова [12], який, включаючи в зміст правового статусу особистості права, свободи та обов'язки, особливо акцентує на значимості у правовому статусі не тільки прав, свобод та обов'язків, а і їх єдності. У ситуації порушення цієї єдності, продовжує вчений, настає необхідність з'ясування механізму правового регулювання, а наявність цієї єдності мусять забезпечуватися системою контролю з боку самих суб'єктів правового регулювання.

В.М. Сирих стверджує, що міра свободи особистості в сучасному демократичному суспільстві, її соціально-правовий статус визначаються системою норм як міжнародного, так і внутрішньодержавного, національного права. У силу чинних норм права особистість наділяється певною сукупністю прав і свобод, що дає особистості змогу діяти в суспільстві активно й успішно реалізовувати свої здібності, робити свій внесок у прогресивний розвиток суспільства та держави, а також задовольняти свої потреби в матеріальних і духовних благах. Одночасно особа несе й певні юридичні обов'язки перед суспільством і державою. Ці обов'язки покладаються на особистість чинним законодавством або впливають із до-

говорів, що укладає особистість протягом своєї життєдіяльності. «Сукупність прав, свобод та обов'язків, якими володіє особистість відповідно до чинних норм міжнародного та національного права, розуміється як правовий статус особи» [13].

Не лише як сукупність прав, обов'язків і гарантій, а і як місце суб'єктів у соціальній системі суспільства розглядає соціально-правовий статус Д.В. Цельєв. Він вважає, що таке місце визначається уявленнями всіх суб'єктів суспільних відносин про нього [14]. Для ефективної реалізації соціально-правового статусу суб'єкта права необхідними є три особливо важливих фактори: наявність правової культури населення, професійне виконання суб'єктом права своїх функціональних обов'язків і стабільне економічне становище держави.

Дещо ширшого трактування змісту правового статусу особистості дотримується О.Ф. Скакун, яка вбачає правовий статус особистості в системі закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві. На її думку, структура правового статусу особистості може бути подана у вигляді таких елементів: правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, відповідальність [15]. Такої ж точки зору дотримується М.М. Рассолов [16], який розуміє під правовим статусом сукупність прав і свобод, обов'язків і відповідальності особистості, що встановлюють її правове становище в суспільстві. «Державний службовець, суддя, військовослужбовець, студент, шановний громадянин – усе це правові статуси, котрі визначають правове становище конкретних осіб і характеризуються певним набором прав і свобод».

Окремі вчені виділяють два аспекти правового статусу особистості – широкий і вузький. Так, А.С. Мордовець і В.П. Синюков пишуть, що проблема правового статусу особистості важ-

лива та багатогранна. Вона порушує всю діалектику відносин людини й суспільства, громадянина та держави, її дослідження дає змогу проникнути (з позиції історії й сучасності) в сутність політичних процесів і правових систем, поглибити уявлення про права та свободи людини, про стан правової свідомості, правової культури суб'єктів правовідносин і про зміст останніх, пізнати матеріальні, духовні та інші інтереси індивідів, глибоко дослідити систему гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина. У науковій літературі розрізняють загальносоціальний статус особистості та його різновиди: релігійний, політичний, економічний, моральний, правовий. Правовим він називається тому, що стан особи в суспільстві визначається юридичними нормами, які опосередковують багатотні зв'язки людини із соціальним середовищем. У широкому сенсі під правовим статусом особистості розуміється юридично закріплений стан людини в суспільстві, її права і свободи, обов'язки й відповідальність, установлені законодавством і гарантовані державою. У структуру правового статусу юристи часто включають і такі елементи, як законні інтереси, правові принципи, правовідносини загального (статутного) типу, правосуб'єктність. У вузькому сенсі категорія «правовий статус особи» характеризує обсяг прав і свобод, котрими володіє людина – суб'єкт права. Вони ж (права і свободи) становлять основний зміст, ядро правового статусу» [17]. Ця точка зору знайшла підтримку в поглядах В.Н. Сінякова, який у широкому значенні слова під правовим статусом особистості розуміє юридично закріплене становище людини в суспільстві, тобто права, свободи, обов'язки та відповідальність, установлені законодавством і гарантовані державою. У вузькому розумінні – це обсяг прав і свобод, якими володіє людина – суб'єкт права [18].

Прихильником широкого та вузького трактування правового статусу особистості є В.І. Новосьолов, який

відзначає, що на правове становище громадян у державі, окремих сферах державного й суспільного життя впливає багато факторів. Усі ці фактори вчений ділить на дві групи: 1) фактори, які прямо впливають на правове становище громадян, тобто правовий статус у вузькому, власному сенсі. Це права, свободи, обов'язки та дієздатність. Ними володіє кожний громадянин; 2) фактори, які впливають на правове становище опосередковано, головним чином через діяльність державних органів і державних службовців та інших суб'єктів, тобто правовий статус у широкому розумінні [19]. Також до складу правового статусу в широкому розумінні, зауважує автор, входять принципи правового статусу, гарантії прав, свобод та обов'язків, відповідальність і демократичні елементи. Натомість окремі вчені розглядають правовий статус особистості не як сукупність чи систему певних елементів або чинників, а як певне становище у взаєминах із державою. Так, на думку В.М. Корельського та В.Д. Перевалова [20], правовий статус особистості – це правове становище людини, що відображає її фактичний стан у взаємовідносинах із суспільством і державою.

Така різноманітність точок зору щодо поняття і структури правового статусу особистості, безперечно, відображена в різноманітності поглядів на сутність і зміст правового статусу державного службовця. На думку Ю.М. Старілова, правовий статус державного службовця включає такі складові: способи заміщення державних посад; нормування й організацію праці; вимоги, що висуваються до державних службовців; права й обов'язки, обмеження та заборони по посаді; проходження державної служби (атестація, підвищення по службі, присвоєння кваліфікаційного розряду, рангу, спеціального звання тощо); засоби стимулювання й відповідальності [21]. Водночас учений робить висновок, що статус державних службовців – це диференційована та комплексна система, яка має вертикальну й горизонтальну

структуру. Вертикальний поділ полягає в розмежуванні видів державних службовців залежно від рівня державної служби. Горизонтальний поділ указує на безліч спеціальних напрямів у державній службі [22].

В.Я. Малиновський вважає, що правовий статус державних службовців – це сукупність прав, обов'язків, свобод, обмежень, відповідальності, що встановлені законами й гарантовані авторитетом держави [23]. Такої ж точки зору дотримуються А.П. Альохін і Ю.М. Козлов, які зазначають, що правовий статус державних службовців – це сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заохочень, відповідальності, що встановлені законодавством і гарантовані державою. Водночас вони акцентують увагу на адміністративно-правовому статусі державних службовців, який характеризується таким: а) їхні права та обов'язки встановлюються, як правило, у межах компетенції органів, у яких вони перебувають на державній службі; б) діяльність державного службовця підпорядкована виконанню завдань, покладених на відповідний орган, і має офіційний характер; в) службові права та обов'язки характеризуються єдністю, своєрідність якої полягає в тому, що їхні права одночасно є обов'язками, адже вони повинні використовуватися в інтересах служби, а обов'язки – правами, бо інакше обов'язки неможливо буде здійснити; г) здійснення службовцем своїх прав та обов'язків гарантується законодавством; д) законні приписи й вимоги державного службовця повинні виконуватися всіма, кому вони адресовані; е) вони мають право на просування по службі, тобто на службову кар'єру; ж) передбачені обмеження його загальногромадських прав з метою ефективності службової діяльності; з) для них передбачені певні пільги, а також підвищена відповідальність за вчинення правопорушень [24]. С.Д. Дубенко відзначає, що державний службовець має певне правове становище або, інакше кажучи, правовий статус. Правовий

статус державних службовців – це сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заохочень, відповідальності, що встановлені законодавством і гарантовані державою [25].

Ширше трактують зміст правового статусу державного службовця Б.М. Габрічідзе, О.Г. Чернявський, Ю.П. Битяк. Так, на думку Ю.П. Битяка, правовий статус державних службовців поєднує елементи інституту державної служби від вступу на державну службу до її завершення. Він являє собою сукупність правил проходження державної служби – прав, обов'язків, обмежень, заборон, гарантій, соціального захисту, відповідальності [26]. Отже, вчений доповнює структуру правового статусу державного службовця таким елементом, як соціальний захист. Ще ширше трактують структуру правового статусу державного службовця Б.М. Габрічідзе й О.Г. Чернявський, які виокремлюють такі чинники: 1) поняття і права державного службовця; 2) основні обов'язки державного службовця; 3) обмеження, пов'язані з державною службою; 4) відомості про доходи державного службовця та майно, яке належить йому на праві власності; 5) заохочення державного службовця; 6) гарантії державного службовця; 7) правовий стан державного службовця при ліквідації й реорганізації державного органу; 8) грошове утримання державного службовця; 9) відпустка державного службовця; 10) пенсійне забезпечення державного службовця та членів його сім'ї; 11) стаж державної служби державного службовця [27].

Дещо інший підхід використовує В.М. Манохін під час характеристики правового статусу державного службовця [28], який, по-перше, розглядає не сам статус, а лише його основи, а по-друге, вбачає основи в такому: а) державний службовець – громадянин держави; б) державний службовець обіймає державну посаду державної служби; в) службові обов'язки державний службовець виконує в порядку, встановленому чинним законодав-

ством; г) праця державних службовців оплачується державою з бюджетних засобів.

О.М. Костюков звертає увагу на таку специфіку правового статусу: він здійснюється конкретним, дієздатним суб'єктом; його об'єктивна сторона – формалізована, визначена правовими нормами; його суб'єктивна сторона – свідомі, вольові дії. Зміст діяльності державного службовця визначається не особистістю конкретної людини, а її посадою. Приймаючи рішення та втілюючи його в життя, державний службовець виражає не стільки власну волю, скільки волю колективу, який він представляє. Крім того, за поведінку державного службовця відповідає не лише він сам, а й організація, яку він представляє. Тому, підсумовує автор, його статус визначається саме займаною посадою, в якій об'єктивізується місце державного службовця в державному органі та системі відповідних органів [29].

Деяко іншої точки зору дотримується В.Г. Ігнатов, стверджуючи, що статус державного службовця передбачає, по-перше, безпосередню причетність до роду роботи з підготовки, прийняття й (або) втілення в життя рішень у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності держави, при цьому в низці випадків ці дії тягнуть за собою суттєві економічні та інші соціальні наслідки для всього суспільства або якої-небудь її частини; по-друге, наявність у державного службовця повноважень і можливостей виступати в межах своєї компетенції від імені державного органу (і тим самим як від держави), представляючи державні інтереси; по-третє, поєднання суворої нормативної регламентованості діяльності в формально-процедурних відносинах із досить широкими можливостями прийняття вольових рішень на основі суб'єктивної інтерпретації як ситуації, так і законодавчих норм, що її регулюють; по-четверте (але не в останню чергу по важливості), належність до особливої професійно-статусної групи, яка хоча й складається

з представників різних професій, але об'єднується фактом роботи в державних органах [30].

Отже, аналізуючи наявні точки зору, можна відмітити, що поняття «правовий статус державного службовця» є багатогранним і різноаспектним явищем. Це дає підстави стверджувати, що правовий статус державного службовця варто розглядати як у широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні правовий статус державного службовця являє собою систему обов'язків, прав, правообмежень, етико-правових вимог, соціального захисту й відповідальності, визначених нормативно-правовими актами та гарантованих державою. У вузькому розумінні правовий статус державного службовця являє собою систему обов'язків, прав і відповідальності, визначених нормативно-правовими актами та гарантованих державою.

Ключові слова: правовий статус державного службовця, права державного службовця, обов'язки державного службовця, виконання доручень, структура правового статусу державного службовця.

Стаття присвячена розгляду питань сутнісної і структурної характеристики правового статусу державного службовця в доктринальному та нормативному аспектах. Особлива увага приділена визначенню найбільш оптимальних підходів до з'ясування елементного складу правового статусу державного службовця. Здійснено порівняльно-правовий аналіз правового статусу державного службовця в Законах України «Про державну службу» 1993, 2011 і 2015 рр.

Статья посвящена рассмотрению вопросов сущностной и структурной характеристики правового статуса государственного служащего в доктринальном и нормативном аспектах. Особенное внимание уделено определению наиболее оптимальных подходов к выяснению элементного

состава правового статусу державного служачого. Осуществлен сравнительно-правовой анализ правового статуса державного служачого в Законах Украины «О государственной службе» 1993, 2011 и 2015 гг.

The article is devoted to the research of the questions of essential and structural characteristic of the legal status of the state servant in the doctrinal and normative aspects. Special attention is devoted to the definition of the most optimal approaches to the clarification of the elemental composition of the legal status of the state servant. There is made a comparative-legal analyses of the legal status of the state servant in the Laws of Ukraine "On the State Service" of the years 1993, 2011 and 2015.

Література

1. Про державну службу : Закон України від 26.12.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
2. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
3. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
4. Общая теория государства и права / отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцале, 2000. – С. 267.
5. Матузов М.И. Личность. Право. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / М.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1972. – С. 189–190.
6. Погребной И.М. Теория права : [учебн. пособ.] / И.М. Погребной. – Х. : Основа, 2003. – С. 36.
7. Основы государства и права / под. ред. О.Е. Кутафина. – М. : Юристъ, 2001. – С. 93.
8. Общая теория прав человека / под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М. : НОРМА, 1996. – С. 28.
9. Костюк С.А. Теория права : [курс лекций] / С.А. Костюк. – К. : Вентури, 1996. – С. 100–101.
10. Мицкевич А.В. Субъекты советского права / А.В. Мицкевич. – М. : Юрид. лит., 1962. – С. 12–13.

11. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [учеб.] / С.А. Комаров. – М. : Юрайт, 1998. – С. 149.
12. Сурилов А.В. Теория государства и права : [учеб. пособ.] / А.В. Сурилов. – К. : Вища школа, 1989. – С. 395.
13. Сырых В.М. Теория государства и права : [учеб.] / В.М. Сырых. – М. : ЮСТИЦИНФОРМ, 2001. – С. 377.
14. Цельев Д.В. Міліція як інститут громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д.В. Цельев. – К., 1998. – С. 10.
15. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учеб.] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, Университет внутренних дел, 2000. – С. 409.
16. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 217.
17. Энциклопедический юридический словарь / под общей ред. В.Е. Крутеник. – М. : ИНФРА-М, 1998. – С. 480–481.
18. Общая теория права и государства : [учеб.] / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2001. – С. 480–481.
19. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в отраслях государственного управления / В.И. Новоселов. – Саратов, 1977. – С. 7–8.
20. Теория государства и права / под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 503.
21. Стариков Ю.Н. Государственная служба в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование / Ю.Н. Стариков. – Воронеж : Из-во Воронежского у-та, 1996. – С. 146.
22. Стариков Ю.Н. Служебное право : [учеб.] / Ю.Н. Стариков. – М. : БЕК, 1996. – С. 318–319.
23. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика : [навч. посіб.] / В.Я. Малиновський. – К. : Атака, 2003. – С. 41.
24. Алехин А.П. Административное право Российской Федерации : [учеб.] / А.П. Алехин, Ю.М. Козлов. – М. : ТЕИС, 1995. – С. 145.
25. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні / С.Д. Дубенко ; заг. ред. Н.Р. Нижник. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 1999. – С. 41–42.
26. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні : організаційно-правові засади : [моногр.] / Ю.П. Битяк. – Х. : Право, 2005. – С. 144.

27. Габричидзе Б.Н. Службное право : А.Н. Костюков // Правоведение. – 1987. – [учеб. для юрид. вузов] / Б.Н. Габричидзе, № 2. – С. 20–22.
А.Г. Чернявский. – М. : Издательско-тор-
говая корпорация «Дашков и К», 2003. –
С. 145–146.
28. Манохин В.М. Служба и служащий 30. Государственная служба : [учеб.] /
в Российской Федерации: правовое регули- под ред. проф. В.Г. Игнатова. – М. : ИКЦ
рование / В.М. Манохин. – М. : Юристь, «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский
1997. – С. 159–160. центр «МарТ», 2004. – С. 157.
29. Костюков А.Н. Должностное лицо: 31. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра
административно-правовой статус / в Україні : [монографія] / Л.Р. Біла-Тіу-
нова. – О. : Фенікс, 2011. – 540 с.